

УДК 159.923:3

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.3.3>

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ЗАГРОЗИ

Завгородня Олена Василівна,

доктор психологічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
<https://orcid.org/0000-0001-8786-8707>

У статті окреслено особливості формування національної ідентичності в умовах екзистенційної загрози. Переживаючи досвід різних форм національної солідарності, люди засвоюють спільні переконання, що лежать в основі національної ідентичності. Переконання розглядаються як уявлення про світ, які вважаються істинними, незалежно від того, чи підтверджено це об'єктивно. Переконання національного рівня можна розглядати як спільні уявлення співвітчизників, ціннісно й емоційно значущі для них, які стосуються важливих для них тем і проблем, а також сприяють позитивній самооцінці та відчуттю власної унікальності членів національної спільноти. Трансформацію переконань спричинюють масштабні події, зокрема загрозливі. Зміна глибоко вкорінених спільних переконань передбачає зміну значень й сенсів національної ідентичності. Зміни спільних переконань відбуваються впродовж тривалого часу. Навіть коли відбуваються події, пов'язані зі стрімкою зміною безпекових умов, з загостренням чи пом'якшенням національних загроз – початок війни чи встановлення тривалого миру, спільні переконання змінюються поступово. Загрози для країни можуть бути зовнішні, внутрішні, глобальні. Екзистенційною для країни є загроза, яка проблематизує саме її існування як держави, відповідно, й пов'язаної з нею національної ідентичності. Стверджується, що спільні переконання та національна ідентичність можуть бути різною мірою милітаризованою; це виявляється в комплексі переконань та почуттів. Наприклад, якщо країна переживає значну військову загрозу, то в ній формується комплекс переконань вимушеного милітаризму. В умовах екзистенційної загрози зазначені переконання представлено в свідомості громадян, також вони транслюються у системі освіти в процесі формування національної ідентичності школярів. Наводяться історичні і сучасні приклади.

Ключові слова: національна ідентичність, спільні переконання, національна безпека, екзистенційна загроза, милітаризація, освіта, формування.

Zavhorodnia Olena. National identity in conditions of existential threat

The article outlines the peculiarities of national identity formation in conditions of existential threat. Experiencing different forms of national solidarity, people learn common beliefs that underlie national identity. Beliefs are seen as representations of the world that are believed to be true, regardless of whether this has been objectively verified. National-level beliefs can be considered as common ideas of compatriots, valuable and emotionally significant for them, which relate to topics and problems important to them, and also contribute to positive self-esteem and a sense of their own uniqueness of members of the national community. The transformation of beliefs is caused by large-scale events, in particular threatening ones. A change in deep-rooted shared beliefs implies a change in the meanings and meanings of national identity. Changes in shared beliefs take place over a long period of time. Even when there are events related to a rapid change in the security conditions, with the aggravation or mitigation of national threats – the beginning of a war or the establishment of a lasting peace, common beliefs change gradually. Threats to the country can be external, internal, global. An existential threat to the country is a threat that problematizes its very existence as a state, respectively, and the associated national identity. Shared beliefs and national identity can be militarized to varying degrees; it manifests itself in a complex of beliefs and feelings. For example, if a country is experiencing a significant military threat, then a set of beliefs of forced militarism is formed in it. In the conditions of an existential threat, these beliefs are represented in the minds of citizens, and they are also broadcast in the education system in the process of forming the national identity of schoolchildren. Historical and modern examples are given.

Key words: national identity, shared beliefs, national security, existential threat, militarization, education, formation.

Постановка проблеми. Загрози для країни можуть бути зовнішні (наприклад, напад, вторгнення іншої країни, ззовні організовані терористичні атаки тощо), внутрішні (корупція, «п'ята колона», терористичні дії в межах країни та ін.), глобальні (зміни клімату та інші, що стосуються всього людства). Екзистенційною для країни є загроза, яка проблематизує саме її існування як держави, відповідно, й пов'язаної з нею національної ідентичності. На сьогодні вкрай важливо дослідити, як національна ідентичність формується в умовах екзистенційної загрози та як можна впливати на цей процес.

Стаття ґрунтується на дослідженнях, в яких окреслено методологічні підходи до проблеми ідентичності [1; 2; 3 та ін.], з'ясовано різні традиції концептуалізації нації та моделі національної ідентичності [4; 5; 6; 7; 8 та ін.], різнобічно висвітлено проблематику спільних переконань [9; 10; 12; 11], зокрема в умовах національних загроз [13; 14 та ін.]. В контексті нашого дослідження важливими є праці, в яких висвітлюється формування національної ідентичності через засвоєння у процесі соціалізації спільних переконань [9; 10], історія формування спільноти й життя людини в контексті складного нелінійного процесу побудови ідентичності [15; 16], когнітивна структура національної ідентичності [17], особливості формування спільних переконань та національної ідентичності в умовах загроз [13; 18; 19; 20].

Мета дослідження – визначити особливості формування національної ідентичності в умовах екзистенційної загрози. *Методи дослідження* – аналіз дотичних до досліджуваної проблеми загальнонаукових та психологічних джерел; узагальнення, удосконалення теоретичних моделей.

Результати дослідження. Національна ідентичність передбачає сукупність спільних тенденцій і цінностей, вимагає постійного переосмислення та періодичного перевизначення з урахуванням історично успадкованих характеристик, сучасних потреб, прагнень, спрямованих в майбутнє [4]. В широкому сенсі можна визначити національну ідентичність як сприйняття людиною себе представником певної національно-культурної спільноти. Можливі

різні моделі національної ідентичності в залежності від переваги, домінування та співвідношення громадянської, етнічної, або релігійної складової [5; 6; 7 та ін.]. Національна ідентичність, пов'язані з нею цінності, цілі, переконання, почуття причетності сприяють згуртованості, довірі, солідарності, турботі про співгромадян [18; 21; 22]. Почуття національного «ми» та спільної долі сприяє солідарності співгромадян, полегшує соціально орієнтований перерозподіл ресурсів, підвищує ймовірність альтруїстичної поведінки щодо слабших членів спільноти, забезпечує мотивацію для спільних дій та досягнення національних цілей. У психологічному розумінні національна ідентичність є частиною Я-концепції людини, яка ґрунтується на її сприйнятті себе як члена національної спільноти, що, зокрема, передбачає систему ціннісно й емоційно значущих переконань. З дитинства, переживаючи досвід різних форм національної солідарності, люди засвоюють спільні переконання, що лежать в основі національної ідентичності. Дослідники стверджують, що національна спільнота є першою визнаною дитиною макросоціальною групою, і що формування національної ідентичності здійснюється в процесі засвоєння спільних переконань [10]. Переконання можуть бути особистими, а можуть поділятися групами різного масштабу, зокрема нацією. Переконання національного рівня можна розглядати як колективно підтримувані розуміння, ідеї або уявлення про світ, які вважаються істинними, незалежно від їх об'єктивності, ціннісно й емоційно значущі для співвітчизників, які стосуються важливих для них тем, проблем, а також сприяють їхній позитивній самооцінці [9; 10; 12]. Переконання формуються рано, вкорінюються, мають тенденцію бути стійкими проти суперечностей, зумовлених часом; відіграють ключову роль в інтерпретації нового досвіду; провідними функціями переконань є описова, пояснювальна, оцінювальна та спонукальна [11].

Спільні переконання – лінзи, через які люди дивляться на себе, союзників, супротивників, національні загрози і перспективи; такі переконання полегшують взаємодію співвітчизників, об'єднують їх в прагненнях, спрямованих у майбутнє,

забезпечують основу для взаємозалежної координації національних цілей та діяльності. Спільні переконання формуються на основі колективного досвіду нації впродовж тривалого часу та відповідають таким критеріям: більшість громадян їх поділяють, сприймають як важливі для спільноти; переконання служать політичному керівництву для обґрунтування та ухвалення рішень; поширюються через ЗМІ, наявні в культурних продуктах, передаються молодому поколінню та людям, що набувають громадянство. Спільні переконання допомагають нації виживати і розвиватися, вони повільно, проте постійно змінюються зі зміною умов життя та колективного досвіду нації. Трансформацію переконань спричинюють масштабні події (наприклад, війна) та нові ідеї, що своїм впливом захоплюють широкі верстви співвітчизників. Зміна глибоко вкорінених спільних переконань передбачає зміну значень й сенсів національної ідентичності.

Особливістю національної ідентичності є те, що вона може бути різною мірою мілітаризованою. Національна ідентичність громадян, вільна від мілітарності, можлива за умов: 1) відсутності в держави імперських загарбницьких амбіцій, прагнення захоплювати, підпорядковувати і використовувати чужі ресурси; 2) тривалого миру, стабільного миролюбного оточення та відсутності загроз державній незалежності, територіальній цілісності; 3) відсутності міждержавних безпекових зобов'язань, необхідності здійснювати військову допомогу іншим державам; необхідності, зобов'язань участі в антитерористичних або миротворчих військових операціях.

За інших умов національна ідентичність «мілітарно забарвлюється», що виявляється в комплексі переконань та почуттів [7; 8; 13; 23 та ін.]. Наприклад, якщо країна внаслідок агресії з боку іншої держави встає на збройний захист своєї незалежності, то в ній формується комплекс переконань вимушеного мілітаризму.

Це, зокрема, варіації таких переконань.

1. Переконання щодо загроз і безпеки. Світ може бути небезпечним, зокрема на сьогодні в країні – небезпечно через терористичні атаки і/або вторгнення ворога. Безпека країни та її громадяни перебувають під серйозною загрозою. Тому досяг-

нення безпеки стає громадян найважливішою потребою та цінністю. Міркування безпеки стають визначальні в ухваленні урядових рішень, прийнятті законів та здійснюють значний вплив не тільки на військову та політичну сферу, проте і за їх межами – на економічну, правову, соціальну, освітню, культурну сфери (зокрема, це може бути введення цензури).

2. Переконання щодо ворога, його «нелюдського» обличчя, агресивних несправедливих цілей, його намірів завдати шкоди національній спільноті чи навіть знищити її. Активізація негативних стереотипів щодо представників ворожої групи (ниці, дикуни, жорстокі, варвари, убивці), заперечення їх людськості, переконання у необґрунтованості претензій ворога. Ці переконання мають на меті показати нелюдність ворога як причину його злочинних дій, також служать виправданням для рішучих і жорстоких дій на війні, нейтралізації терористів тощо з метою відновлення безпеки.

3. Переконання щодо цінності, моральних переваг і унікальності власної національної спільноти, а також того, що «ми» є жертвою неспровокованої агресії, несправедливих зазіхань на територію, жакливого терористичного акту. Впевненість у справедливості цілей нації в конфлікті та позитивна колективна самооцінка (висока оцінка людських якостей представників національної спільноти, висока оцінка культурної спадщини нації) забезпечують моральну силу, почуття власної гідності в екстремальних умовах національної загрози. Самопрезентація нації як жертви несправедливої агресії з боку жорстокого позбавленого людяності ворога посилює мотивацію боротьби проти нього, надає моральні підстави для звертань до міжнародної спільноти, пошуку справедливості, моральної, політичної та матеріальної підтримки.

4. Переконання щодо необхідності збройного протистояння агресії, високої місії війська, необхідності сильної добре озброєної армії та мобілізації громадян. Держава без армії може існувати в стабільно мирному й дружньому оточенні; за інших умов держава без армії ризикує зникнути. Без армії країна перетвориться на окуповану ворогом територію, перестане існувати як суверенна держава. Військо захищає від

ворожій окупації, терору, втрати території і державної незалежності. Чоловіки, жінки, більшість людей не є природними солдатами, не мають бажання воювати, але частина з них ухвалюють рішення стати на збройний захист своєї країни. Суспільство стає «нацією зі зброєю», яка живе в ситуації постійної загрози. Військові герої отримують особливу пошану. З огляду на загрози, держава спонукає громадян служити в збройних силах, відмова від служби або ухилення від неї суворо засуджуються.

5. Переконавання про єдність нації та важливість патріотичного налаштування. Акцентується необхідність і цінність любові до країни, жертвності, терпіння, стійкого перенесення труднощів, втрат заради подолання ворога. Патріотичні переконання сприяють почуттям єдності, причетності, солідарності, відіграють важливу роль у мобілізації громадян для активної участі в опорі ворогу, готовності стати на збройний захист країни або самовідданій праці для перемоги. Ці переконання стосуються також ігнорування внутрішніх розбіжностей, вимоги лояльності з метою згуртувати співвітчизників в умовах зовнішніх загроз.

6. Переконавання у підозрілості людей, байдужих до долі держави, настороженості щодо «п'ятої колони». Є люди, яким байдуже доля країни, або ті, які бажають їй поразки, які є симпатиками ворога, готовими на нього працювати.

Під час війни (або масових терористичних загроз) комплекс вище окреслених переконань представлено в національній свідомості громадян, також ці ідеї транслюються у школі в процесі формування національної ідентичності учнів. Такі спільні переконання надають певних мілітарних сенсів національній ідентичності, є функціональні в умовах військового протистояння, забезпечують моральну силу, почуття власної гідності, збільшують згуртованість, відіграють важливу роль у мобілізації спільноти, допомагають витримувати стреси, жертви та втрати в умовах зовнішньої загрози.

З поліпшенням безпекових умов, зменшенні загроз, досягненням тривалого миру, переконання, пов'язані з війною, втрачають актуальність, починають поступово змінюватися, змінюються і сенси національної ідентичності для більшої частини спільноти.

Історичним прикладом може бути Фінляндія часів Зимової війни 1939 року. Слід відзначити роль сформованої національної ідентичності фінів у відстоюванні суверенності своєї держави, попри лише два десятки років незалежності від російської імперії, коли усвідомлення екзистенційної небезпеки, об'єднання навколо ідеї захисту вітчизни, налаштованість на силовий збройний опір, продумана підготовка та використання національних військових традицій допомогли відстояти незалежність держави та більшу частину території від вторгнення набагато сильнішого ворога [24].

Переконавання щодо загроз не завжди відображає об'єктивну реальність, а може бути значною мірою штучним конструктом, створеним владою для маніпулювання свідомістю громадян. Особливо це властиво тоталітарним режимам з залізною завісою, відсутністю свободи слова. В демократичних країнах можливості конструювання та ефективного функціонування «фальшивих загроз» обмежені вільним обігом інформації та свободою слова.

Прикладом мілітаризації освіти, що впливає на формування національної ідентичності, може бути Пакистан [7; 8].

Мілітаризація освіти та формування національної ідентичності в Пакистані. Проявом мілітаризації країни є значний вплив військових у державі, особливості економічних пріоритетів та, зокрема, освітня політика. Освіта в Пакистані, від дошкільної до вищої, пов'язана з системою захисту державності й національної безпеки, виступає однією зі складових стратегій національної безпеки, орієнтована на формування військового потенціалу для захисту держави в умовах національних загроз (конфлікту з Індією через Кашмір та терористичних ризиків).

Шкільна освіта сприяє посиленню національної згуртованості через спільну релігійні цінності та ідентичність за наявності ворога іншої віри, спогадів про війну та її болісних наслідків, формує шанобливе ставлення до військових, здійснює ідеологічну, фізичну, технічну підготовку молоді до служби в армії Пакистану. Військові мають доступ до школи, здійснюють відбір юнаків та залучення їх до професійної військової кар'єри. Школа сприяє

формуванню мілітаризованої культури та національної ідентичності учнів; також у навчально-виховний процес активно залучається релігія [19]. Вважається, що культурні цінності більшості пакистанців походять від ісламу, тому освітні заходи Пакистану мають базуватися на основних цінностях релігії та віри. В школах дітей навчають, що пакистанці за своїм походженням, культурою, релігією пов'язані з етнічними групами, які проживають на Близькому Сході, що культурні традиції індійців їм чужі [7; 8]. Індія репрезентується як екзистенційний ворог Пакистану та ісламу. Національна ідентичність школярів мілітаризується, коли визначається в контексті жорсткого міждержавного конфлікту як «ми» проти «них», особливо, якщо йдеться про висвітлення війн між Індією та Пакистаном. На цьому тлі вшановуються герої-воїни, які поклали життя на цих війнах, підкреслюються бойовий та визвольний дух пакистанської армії як захисника від можливого нападу. Вчителі й учні вбачають в армії гарантію незалежності своєї батьківщини, запоруку існування держави Пакистан. Це створює сприятливе середовище для розвитку військово орієнтованої культури [23].

Усвідомлення того, що мілітаризована релігієцентрична модель національної ідентичності хоча й виконує певну роль у сенсі національної безпеки, проте гальмує розвиток країни в інших сферах, у пакистанському суспільстві недостатнє. В Пакистані є актуальними проблеми надмірного впливу військових на діяльність державно-владних інститутів, недостатність розвитку демократії та громадянської освіти, пріоритетність релігійного та військово-патріотичного виховання. Об'єктивною передумовою цих проблем є історія боротьби пакистанців за державність, досвід недавніх війн, терористичні ризики, загострена потреба в безпеці. Рівень довіри населення до армії та її шанування – дуже високий. Поразки, невдачі у недавніх війнах пояснюються недолугістю політиків і/або політичної системи, а пакистанська армія є поза критикою, школярам вона репрезентується як непереможна. Такий статус армії вигідний військовим. Аналіз моделей управління Пакистаном підкреслює, що впродовж

багатьох років країна перебувала під прямим або прихованим військовим правлінням. На сьогодні Пакистан орієнтований на дотримання цивільних демократичних правил, проте критики вважають, що армія Пакистану, навіть після відходу від влади, не відмовилася від впливу на визначення політики, і не лише в сфері оборони, а й – у сфері розбудови інфраструктури, розподілу ресурсів, у гуманітарних, соціальних галузях, зокрема в освіті, а це, в свою чергу, гальмує демократичні процеси, сприяє авторитарності [19; 25].

В межах національної ідеології учні бачать свою батьківщину як постійно загрожену з боку сусідньої держави. Така ситуація посилює в учнів тривогу. Вони з повагою дивляться на силу, яка може зупинити можливу агресію ворога. Як показують дослідження, усі герої-взірці опитаних школярів – це представники збройних сил Пакистану, або священні воїни середньовічного ісламу. Водночас учні мають слабке уявлення про пакистанців-спортсменів світового рівня, пакистанців-нобелівських лавреатів та інших невійськових героїв країни [8].

Мілітаризація освіти та національної ідентичності в Ізраїлі. Національна ідентичність Ізраїлю частково сформована минулими й сучасними загрозами існуванню євреїв (погроми, голокост, антисемітизм) та державі Ізраїль (тероризм, єврейсько-арабські війни) [13; 14; 26]. Це підкреслює потребу у сильному війську та військовій підготовці молоді. Освіта в Ізраїлі інтегрована в систему захисту державності й національної безпеки, орієнтована на формування соціального, інтелектуального й військового потенціалу країни, фізичну й технологічну підготовку молоді до захисту Ізраїлю в умовах постійної екзистенційної загрози. В ізраїльських школах навчають користуватися зброєю. Є програма військової підготовки, система тренувань, яка допомагає адаптуватися до майбутньої служби в армії. В окремих школах є підготовчі курси поглибленої військової підготовки, переважно для тих, хто готується до фахової військової кар'єри. Завданням національної безпеки підпорядкована й робота зі здібними учнями. Міністерство оборони здійснює відбір і залучення до військово-

вих розробок обдарованих учнів. Пізніше вони проходять військову службу у технологічних підрозділах, а потім багато з них вступають до університетів і займаються науковими розробками для армії [27].

З огляду на історичний досвід та безпекову ситуацію Ізраїлю в системі національної освіти є тенденція формування в школах мілітаризованої національної ідентичності учнів. Вважається, що національні ідентичності є «дискурсивними конструктами», розробленими для певних цілей [3]. Мілітаризована національна ідентичність школярів є важливою в контексті утвердження держави в умовах екзистенційних викликів, служіння інтересам Ізраїля. Така ідентичність має велике значення для виживання країни.

Відзначається, що репрезентації «національної ідентичності стають більш гострими, коли використовуються для визначення «нас» проти «них» — як правило, інших націй у політичному чи спортивному конфлікті» [28, с. 140], цей ефект зростає в контексті шкільного висвітлення історії боротьби за державність та її високої ціни; на цьому тлі відбувається вшанування героїв Ізраїльської армії, які поклали життя за існування єврейської держави. У цих дискурсах формується уявлення про бойовий дух і високий технічний рівень Ізраїльської армії, про військових, готових до боротьби й перемоги.

Мілітаризована національна ідентичність школярів, певне посилення національного військово-патріотичного виховання за рахунок ослаблення громадянської освіти має позитивні і негативні наслідки. Це може бути посилення етноцентризму, терпимість до недемократичних тенденцій в зв'язку з терористичними ризиками або воєнним станом, водночас переконання в важливості армії для виживання Ізраїлю, налаштованість на захист батьківщини, нетерпимість до зовнішніх і внутрішніх ворогів, мобілізація населення, всіляка підтримка армії у важку годину.

В Ізраїлі науковці обговорюють негативні наслідки формування етнічної моделі національної ідентичності та впливу військових на діяльність державно-владних інститутів. Фахівці вважають громадянську освіту далекою від досконалості, тому

активно працюють над виробленням такої моделі, яка б відповідала, зокрема, принципам демократичного громадянства.

Тісні зв'язки між урядом країни та збройними силами, значний вплив армії на уряд – теж є предметом критичного аналізу. З одного боку, перманентний екзистенційний конфлікт і загроза державності, загострена потреба в безпеці стимулюють зростання довіри широких верств населення до армії. З іншого – вплив військових на уряд науковці оцінили як занадто високий. Ізраїль є світською демократичною країною, проте армія Ізраїлю має певні важелі впливу щодо низки ключових сфер політики попри демократичні правила й розвиток громадянського суспільства [27].

За роки нерозв'язного конфлікту ізраїльське суспільство виробило соціальні переконання, які дали змогу йому успішно відстоювати свої інтереси. Це переконання про справедливість єврейських цілей, про безпеку та переконання, які позбавляли легітимності противників-арабів разом із мотиваціями, пов'язаними з позитивним самооцінкою, почуттям патріотизму й єдності та бажанням миру. Усі ці вірування характеризували єврейське суспільство в Ізраїлі та надавали певних сенсів ізраїльській ідентичності. З розвитком мирного процесу переконання, пов'язані з цим конфліктом, почали змінюватися, принаймні для частини ізраїльського суспільства [13].

За спокійніших часів та поліпшення безпекових умов були певні спроби демілітаризації освіти Ізраїлю. Відбулись зміни в освітній політиці: посилення демократичної компоненти, впровадження конфліктологічних знань, тощо. Вони стали наслідком усвідомлення, перш за все, науковцями та освітянами того, що етнічна модель громадянства, хоча й виконує свою захисну роль, вже не відповідає потребам громадянської консолідації ізраїльського суспільства та зміцнення демократії [27].

Однак в зв'язку з подіями 7 жовтня 2023 року мілітарні переконання знову набули актуальності й значущості. Стрімке погіршення безпекових умов в Ізраїлі восени 2023 року вимагало мобілізації суспільства та мілітарної налаштованості. Знову згадали слова Голди Меїр:

«Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає не дуже багато простору для компромісу». [цит. за 27, с. 323].

Аналіз результатів. Національна ідентичність є частиною Я-концепції людини, яка ґрунтується на її сприйнятті себе як члена національної спільноти, що, зокрема, передбачає систему ціннісно й емоційно значущих переконань. Переживаючи у взаєминах різні вияви національної солідарності, люди засвоюють спільні переконання, що лежать в основі національної ідентичності. Переконання – уявлення про світ, які вважаються істинними, незалежно від їх об'єктивності. Переконання національного рівня можна розглядати як спільні уявлення співвітчизників, ціннісно й емоційно значущі для них, які стосуються важливих для проблем, об'єднують спільноту, а також сприяють позитивній самооцінці співвітчизників та уявленню про власну національну унікальність. Трансформацію переконань спричинюють масштабні події, зокрема загрозливі. Зміна глибоко вкорінених спільних переконань передбачає зміну сенсів національної ідентичності. Загрози для країни можуть бути зовнішні, внутрішні, глобальні. Переконання щодо загроз не завжди відображає об'єктивну реальність, а може бути значною мірою штучним конструктом, створеним владою для маніпулювання свідомістю громадян. Особливо це властиво тоталітарним режимам за наявності залізної завіси та відсутності свободи слова. В демократичних країнах можливості конструювання та ефективного функціонування «фальшивих загроз» обмежені вільним обігом інформації та свободою слова. Екзистенційною для країни є загроза, яка проблематизує саме її існування як держави, відповідно, й пов'язаної з нею національної ідентичності. Екзистенційна загроза країні пов'язана зі втратою почуття безпеки,

посилює у людей відчуття незахищеності, почуття страху й гніву; сприяє милітаризації, спричинює економічні пріоритети виробництва зброї, сприяє престижу армії, шанобливому ставленню до військових, які можуть зупинити терор з боку ворога. Спільні переконання та національна ідентичність можуть бути різною мірою милітаризовані. Наприклад, якщо країна переживає значну військову загрозу, то в ній формується комплекс переконань вимушеного милітаризму, представлений в свідомості більшості громадян. Широкомасштабна війна, розв'язана РФ, ставить під загрозу саме існування держави України. З огляду на це, а також набутий військовий і політичний досвід, набуває важливості питання про вдосконалення моделей забезпечення національної безпеки, зокрема в сфері освіти. Цікавим у цьому сенсі може бути досвід інших країн, історія і/або сучасна ситуація може мати певні спільні риси з українською. Йдеться як про успіхи, так і про досвід помилок, труднощів, їх долання або ігнорування та поглиблення помилок.

Висновки. Питання національної ідентичності українців тісно пов'язане з питанням безпеки держави, є одним з пріоритетних в умовах війни. Національна ідентичність може бути різною мірою милітаризованою, що виявляється у комплексі переконань та почуттів. В умовах екзистенційної загрози комплекс переконань вимушеного милітаризму також транслюється у системі освіти в процесі формування національної ідентичності школярів. Російсько-українська війна поставила Україну перед жорстокими викликами. Зокрема, науковці мають розробити теоретично обґрунтовані технології фасилітації формування української національної ідентичності молоді. Корисним в цьому сенсі може бути врахування досвіду інших країн, ситуація яких (попри значні відмінності) має певні подібні риси з українською.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Петруньок Б. Поняття ідентичності в контексті українознавчих досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2012. Вип. 16. С. 14–16.
2. Gee J. P. An introduction to discourse analysis: Theory and method (3rd ed.). London: Routledge. 2011. 224 p. <https://doi.org/10.4324/9780203847886>.

3. Wodak R., De Cillia R., Martin Reisigl M., Liebhart K. (Eds). The discursive construction of national identity (2nd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press (EUP). 2009. 288 p.
4. Parekh B. A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World. Macmillan Education UK, 2008, 317 p.
5. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни. 2024. URL: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhlivo_govoriti_pro.html.
6. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.
7. Qazi M. H. Construction of students' religious national identities in Pakistani state schools and its implications for minorities. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 2021. Vol. 53(2). 181–198. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886053>.
8. Qazi M. H. Exploring links between national education and students' militaristic national identity constructions – a case study of Pakistani state schools in Islamabad. *Journal of Curriculum Studies*, 2020. Vol. 52(4). 516–532. <https://doi.org/10.1080/00220272.2020.1755997>.
9. Bar-Tal Daniel. Shared beliefs in a society: Social psychological analysis. Thousand Oaks, CA: Sage. 2000. <https://doi.org/10.4135/9781452204697>.
10. David O., Bar-Tal D. A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 2009. Vol. 13(4). P. 354–379.
11. Pajares M.F. Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. *Review of Educational Research*, 1992. Vol. 62. P. 307–332. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543062003307>.
12. Richardson V. The role of attitudes and beliefs in learning to teach. In book: Handbook of Research on Teacher Education. Second Edition. Editors: J. Sikula. 1996. pp. 102–119.
13. Oren N., Bar-Tal D. Ethos and identity: Expressions and changes in the Israeli Jewish society. *Studies in Psychology*, 2006. Vol. 27(3). P. 293–316. <https://doi.org/10.1174/021093906778965035>.
14. Lewin-Epstein N., Cohen Y. Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2019. 45:11. 2118–2137. DOI: 10.1080/1369183X.2018.1492370.
15. Ingold T. Being Alive. New York: Routledge. 2011. 270 p.
16. Rahm J., Gonsalves A. Refiguring research stories of science identity by caring to the embodied, affective, and non-human, *Frontiers in Education*, 2023. Vol. 8. P. 1–6. 10.3389/educ.2023.1083992.
17. Rosenberg S., Beatty P. (2018). The cognitive structuring of national identity: Individual differences in identifying as American. *Nations and Nationalism*, 2018. Vol. 25 (1), 361–384. <https://doi.org/10.1111/nana.12416>.
18. Ariely G. Testing the National Identity Argument in a Time of Crisis – Evidence from Israel. *Nationalities Papers*. 2024. 52(1). P. 205–221. doi: 10.1017/nps.2023.12.
19. Durrani N., Dunne M. Curriculum and national identity: Exploring the links between religion and nation in Pakistan. *Journal of Curriculum Studies*, 2010. 42(2), 215–240. <https://doi.org/10.1080/00220270903312208>.
20. Epelboim S. Jewish identity: formation, maintenance and possible modification under social psychology. *PsicoUSF*. 2004, vol. 9, n. 1, pp. 87–97.
21. Gustavsson G., Stendahl L. "National Identity, a Blessing or a Curse? The Divergent Links from National Attachment, Pride, and Chauvinism to Social and Political Trust." *European Political Science Review*, 2020. 12 (4). 449–468.
22. Tamir Y. "Why Nationalism? Because Nothing Else Works." *Nations and Nationalism*, 2020. 26 (3). P. 538–543.
23. Haqqani Husain. Pakistan: Between Mosque and Military. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2005. 225 p. <http://dx.doi.org/10.2307/20031762>.
24. Войцешук М. Проблеми національної ідентичності як чинник вразливості суспільства та держави. 3.05.2024. URL: <https://censs.org/problems-of-national-identity-as-a-factor-of-vulnerability-of-society-and-the-state/>
25. Staniland P., Naseemullah A., Butt, A. Pakistan's military elite. *Journal of Strategic Studies*, 2018. Vol. 43(1). 74–103. <https://36.doi.org/10.1080/01402390.2018.1497487>.

26. Cohen E., Hod Y., Ben-Zvi D. From "Carrier" to "Creator": The re-construction of national identity in more inclusive terms. *Journal of the Learning Sciences*, 2023. Vol. 32(3). P. 427–454. <https://doi.org/10.1080/10508406.2023.2185147>.

27. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. Вип. 2(14). С. 310–333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333).

28. Edensor T. *National identity, popular culture and everyday life*. London: Routledge. 2002. 224 p. <https://doi.org/10.4324/9781003086178>

REFERENCES:

1. Petrunok, B. (2012). Poniattia identychnosti v konteksti ukrainoznavchych doslidzhen [The concept of identity in the context of Ukrainian studies]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*. 16, 14–16 [in Ukrainian].

2. Gee, J.P. (2011). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (3rd ed.). London: Routledge. 224 p. <https://doi.org/10.4324/9780203847886> [in English].

3. Wodak, R., De Cillia, R., Martin Reisigl, M., & Liebhart, K. (Eds). (2009). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburg: Edinburgh University Press (EUP). 288 p. [in English].

4. Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Macmillan Education UK, 317 p. [in English].

5. Kryvda, N. (2024). Chomu vazhlyvo hovoryty pro identychnist v umovakh viiny [Why it is important to talk about identity in war]. Retrieved from: https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhlyvo_govoriti_pro.html [in Ukrainian].

6. Smit, E.D. (1994). *Natsionalna identychnist [National identity] / Per. z anhliiskoi P. Tarashchuka*. Kyiv: Osnovy. 224 s. [in Ukrainian].

7. Qazi, M.H. (2021). Construction of students' religious national identities in Pakistani state schools and its implications for minorities. *A Journal of Comparative and International Education*, 53(2), 181–198. <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1886053> [in English].

8. Qazi, M. H. (2020). Exploring links between national education and students' militaristic national identity constructions – a case study of Pakistani state schools in Islamabad. *Journal of Curriculum Studies*, 52(4), 516–532. <https://doi.org/10.1080/00220272.2020.1755997> [in English].

9. Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781452204697> [in English].

10. David, O., & Bar-Tal, D. (2009). A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4). 354–379 [in English].

11. Pajares, M.F. (1992). Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. *Review of Educational Research*, 62, 307–332. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543062003307> [in English].

12. Richardson, V. (1996). The role of attitudes and beliefs in learning to teach. In book: *Handbook of Research on Teacher Education*. Second Edition. Editors: J. Sikula. pp. 102–119 [in English].

13. Oren, N., & Bar-Tal, D. (2006). Ethos and identity: Expressions and changes in the Israeli Jewish society. *Studies in Psychology*, 27(3), 293–316. <https://doi.org/10.1174/021093906778965035> [in English].

14. Lewin-Epstein, N., & Cohen, Y. (2019). Ethnic origin and identity in the Jewish population of Israel. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45:11. 2118–2137. DOI: 10.1080/1369183X.2018.1492370 [in English].

15. Ingold, T. (2011). *Being Alive*. New York: Routledge. 270p. [in English].

16. Rahm, J., & Gonsalves, A. (2023). Refiguring research stories of science identity by caring to the embodied, affective, and non-human. *Frontiers in Education*, 8. P. 1–6. 10.3389/educ.2023.1083992 [in English].

17. Rosenberg, S., & Beatty, P. (2018). The cognitive structuring of national identity: Individual differences in identifying as American. *Nations and Nationalism*, 25 (1), 361–384. <https://doi.org/10.1111/nana.12416> [in English].
18. Ariely, G. (2024). Testing the National Identity Argument in a Time of Crisis – Evidence from Israel. *Nationalities Papers*. 52(1). P. 205–221. doi:10.1017/nps.2023.12 [in English].
19. Durrani, N., & Dunne, M. (2010). Curriculum and national identity: Exploring the links between religion and nation in Pakistan. *Journal of Curriculum Studies*, 42(2), 215–240. <https://doi.org/10.1080/00220270903312208> [in English].
20. Epelboim, S. (2004). Jewish identity: formation, maintenance and possible modification under social psychology. *PsicoUSF*. vol. 9, n. 1, pp. 87–97 [in English].
21. Gustavsson, G., & Stendahl, L. (2020). "National Identity, a Blessing or a Curse? The Divergent Links from National Attachment, Pride, and Chauvinism to Social and Political Trust." *European Political Science Review*, 12 (4), 449–468 [in English].
22. Tamir, Y. (2020). "Why Nationalism? Because Nothing Else Works." *Nations and Nationalism*, 26 (3). 538–543 [in English].
23. Haqqani, Husain. (2005). *Pakistan: Between Mosque and Military*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace. 225 p. <http://dx.doi.org/10.2307/20031762> [in English].
24. Voitseshuk, M. (2024). Problemy natsionalnoi identychnosti yak chynnyk vrazlyvosti suspilstva ta derzhavy [Problems of national identity as a factor of vulnerability of society and the state]. 3.05.2024. Retrieved from: <https://censs.org/problems-of-national-identity-as-a-factor-of-vulnerability-of-society-and-the-state/> [in Ukrainian].
25. Staniland, P., Naseemullah, A., & Butt, A. (2018). Pakistan's military elite. *Journal of Strategic Studies*, 43(1). 74–103. <https://36.doi.org/10.1080/01402390.2018.1497487> [in English].
26. Cohen, E., Hod, Y., & Ben-Zvi, D. (2023). From "Carrier" to "Creator": The re-construction of national identity in more inclusive terms. *Journal of the Learning Sciences*, 32(3), 2023. 427–454. <https://doi.org/10.1080/10508406.2023.2185147> [in English].
27. Terentieva, A. (2023). Dosvid derzhavy Izrail shchodo upravlinnia bezpekoiu tsyvilnoho naseleння v umovakh kryzovykh sytuatsii [The experience of the State of Israel in managing the security of the civilian population in crisis situations]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. 2 (14), 310–333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333) [in Ukrainian].
28. Edensor, T. (2002). *National identity, popular culture and everyday life*. London: Routledge. 224 p. <https://doi.org/10.4324/9781003086178> [in English].